

ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, ΣΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ & ΚΟΥΡΟΣ: ΤΑ ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ

NIKOS KAZANTZAKIS' *INSIDE KNOSSOS' PALACES* AND *KOUROS*: THE PERSONS OF MINOAN MYTH DURING THE CHANGE OF TIMES

Ελπινίκη Νικολουδάκη-Σουρή
Ομότιμη Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Κρήτης
enikoloudaki@edc.uoc.gr

Περίληψη

Ο Νίκος Καζαντζάκης προτείνει τον πρωτοπόρο διάλογό του με τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς πολύ νωρίς. Στην *Απολογία* του (1909) για το Γλωσσικό Ζήτημα υποδεικνύει ότι η αρχαία ελληνική κληρονομιά είναι πρόκληση για αυθεντική δημιουργία που διασφαλίζει τη «συνέχεια» και την «εξέλιξη» της ελληνικής σκέψης μέσα στο πολιτισμικό γίνεσθαι. Η μινωική μυθολογία και οι ανασκαφές της Κνωσού προβάλλονται συχνά στο έργο του. Την περίοδο που γράφει τα σχολικά βιβλία με τη Γαλάτεια μεταφράζει επίσης τον πλατωνικό διάλογο *Μίνως* και στην *Οδύσεια* η Κνωσός είναι ένας σταθμός του Οδυσέα, ανήκει στον παλιό κόσμο και καταστρέφεται. Στο μυθιστόρημα για παιδιά *Στα Παλάτια της Κνωσού*, ο Θησέας όχι μόνο σκοτώνει τον Μινώταυρο, αλλά καίει και την Κνωσό που εκπροσωπεί ό, τι παλιό και φθαρμένο. Ο Καζαντζάκης καθιστά τον Θησέα προσωπείο δικό του, διότι τις ιδέες του μυθικού ήρωα για την παιδεία και το σχολείο-γυμναστήριο τις εκφράζει ο ίδιος ο συγγραφέας στα *Γράμματα προς Γαλάτεια*. Η τραγωδία Κούρος πραγματεύεται ξανά τον μύθο του Μινώταυρου και του Θησέα, αλλά ανατρεπτικά. Ο Θησέας, προσωπείο του συγγραφέα ξανά, έρχεται μαζί με τους νέους και τις νέες στην Κνωσό, όπου προετοιμάζεται η θυσία τους στον Μινώταυρο. Ο ήρωας παραμένει πιστός στο χρέος του να σκοτώσει τον θηρίο, αλλά ο διάλογός του με την Αριάδνη και τον Μίνωα, εισάγει τις αξίες της ειρήνης και της αγάπης ως μέγιστου αγαθού για την επιβίωση του ανθρώπου.

Λέξεις κλειδιά

Μινωικός πολιτισμός, μινωική μυθολογία, προσωπείο του συγγραφέα, παρελθόν, διαφθορά, πολίτευμα, παιδεία.

Summary

Nikos Kazantzakis introduced his dialog with the ancient Greek writers very early. In his *Apology* about the linguistic question argues that the ancient Greek heritage is a challenge for the current writers to develop their own thoughts. Minoan mythology and the Evan's excavations in Knossos take place in his works very often. While he helps Galateia to write school books, translates Plato's work *Minos*. Later in his opus magnum *Odyssey* Knossos is a turning point, describes the old world and Ulysses destroys it. In his novel for children and youth, *Inside Knossos' Palaces* Theseas kills Minotaur and burns down Knossos, because this city represents the corrupt system. Kazantzakis makes the athenean hero his self image, because Theseas' ideas about the education and the school-stadion are founded in writer's letters to his wife Galateia. The tragedy *Kouros* deals with the myth of Theseas and Minotaur but in inverse manner. Theseas, again as a writer's mask, comes to Knossos with the Athenian sacrificial boys and girls. The hero has to kill the monster, but his discussion with Ariadne and Minos about the values of peace and love changes his mind.

Key words

Minoan civilization, Minoan mythology, Knossos, corrupt system, Athens, writer's mask, Odyssey, Inside Knossos' Palaces, Kouros.

0. Εισαγωγικά: Οι σχέσεις του Νίκου Καζαντζάκη με το προϊστορικό παρελθόν του γενέθλιου τόπου

Μια διάσταση του πλούσιου και ποικίλου διαλόγου που αναπτύσσει ο Νίκος Καζαντζάκης με τους Αρχαίους Έλληνες συγγραφείς είναι η «διδασκτική» διαμεσολάβηση ανάμεσα στα κείμενά τους και στους ενήλικους αναγνώστες ή τους αναγνώστες της παιδικής ηλικίας. Από πολύ νωρίς ο συγγραφέας ενδιαφέρεται να υποδείξει έναν δημιουργικό τρόπο πρόσληψης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στο ελληνικό σχολείο. Το διαπιστώνουμε, όταν διαβάζουμε την *Απολογία - Μανιφέστο* με τίτλο «Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος», ένα κείμενο γραμμένο το 1909 με το οποίο υποστήριξε τους δημοτικιστές των Χανίων και του Ηρακλείου¹ μετά τα έκτροπα που συνέβησαν στα Χανιά εις βάρος των Χανιωτών. Η αρχαία ελληνική κληρονομιά είναι πρόκληση για αυθεντική δημιουργία που διασφαλίζει τη «συνέχεια» και την «εξέλιξη» της ελληνικής σκέψης μέσα στο πολιτισμικό γίνεσθαι: «*Τίποτα ωραιότερο από τα έργα των προγόνων μας*» σημειώνει στο κείμενο αυτό και συνεχίζει «*Η γλώσσα τους, η φιλολογία τους, η Τέχνη, όλα είναι τέλεια. Κ' έχουμε μεγάλο καθήκον γιατί φέρνομε μεγάλο όνομα και πρέπει διπλά από τους άλλους λαούς να εργαστούμε για να κάνομε κάτι το αντάξιο των προγόνων. Γιατί η ζωή πηγαίνει μπροστά και ποτέ δε γυρίζει πίσω. Και γι' αυτό να τους αντιγράφομε και να τους παπαγαλίζουμε, ούτε*

δυνατό είναι ούτε και πρέπει. Δεν είναι δυνατό γιατί νόμος φυσικός είναι όλα ν' αλλάζουν με τον καιρό και κάθε εποχή νάχει τη δική της εξέλιξη και στη γλώσσα και στη φιλολογία και στην Τέχνη. Ούτε και πρέπει, γιατί αν έχουμε φιλοτιμία πρέπει κάτι κ' εμείς δικό μας να κάμομε συνεχίζοντας κι όχι αντιγράφοντας το έργο των προγόνων»².

Στα επόμενα χρόνια ο Καζαντζάκης δίνει ένα παράδειγμα για τη σημασία της εξέλιξης και της συνέχειας των «έργων των προγόνων μας», γιατί μεταφράζει διαλόγους του Πλάτωνα³ μεταξύ των οποίων ο Μίνως. Ακολουθεί η μακρόχρονη ενασχόληση του συγγραφέα με την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία: σ' αυτήν οφείλεται, άλλωστε, ο δημιουργικός διάλογός του με τα ομηρικά έπη, την *Ιλιάδα* και την *Οδύσεια*. Στο μεγάλο του έργο *Οδύσεια* κορυφώνεται η πρόθεση της αναμέτρησης με τον Όμηρο: εκεί ο Καζαντζάκης δίνει δράση και ιδέες στον *Οδυσέα* ωσάν να ζει στην εποχή του. Ο ήρωας, «σκληροτράχηλος μονιάς», ακάματος και αγέραστος μέσα σε συνθήκες που δεν είναι πια οι ίδιες μ' εκείνες του αρχαίου κόσμου, εγκαταλείπει, μετά τη μνηστροφονία, την εφιαλτική πραγματικότητα ενός εχθρικού νόστου, την αποξένωση από την οικογένεια, την Ιθάκη, για νέες περιπέτειες της γνώσης: τώρα τα ταξίδια τα «αγριεύουν» ακόμη περισσότερο το ανέλπιδο και το ατελειώτο.

Ο μινωικός πολιτισμός ανήκει στους «προϊστορικούς προγόνους» του συγγραφέα μας και παρουσιάζεται με αμφίσημη προοπτική: γι' αυτό και διακρίνουμε δύο τάσεις στο έργο του, αυτήν που διαλέγεται με τη μυθολογία και αυτήν όπου αξιοποιεί τα ευρήματα της αρχαιολογίας: α) Στην πρώτη η μινωική πολιτεία προσλαμβάνεται ως λογοτεχνικός χωροχρόνος, όπου η πλοκή εγγράφεται στην προϊστορία και στη μυθολογία⁴, αλλά το ίδιο το έργο εμπλουτίζεται με νέες ιδέες, με πλασματικά πρόσωπα και επεισόδια (*Οδύσεια*, *Στα Παλάτια της Κνωσού*, *Κούρος*). Εδώ βλέπουμε, επίσης, να επηρεάζουν την πλοκή των έργων διαφορετικές εκδοχές της παράδοσης που είχε δημιουργηθεί, όπως σημειώσαμε παραπάνω, γύρω από το πρόσωπο του Μίνωα: ξεπερασμένος, σχεδόν «τελειωμένος» βασιλιάς που ζει μέσα στα ψέματα και στη χλιδή, εις βάρος του λαού⁵ του *Στα Παλάτια της Κνωσού*, εξαιρετος νομοθέτης⁶ στην τραγωδία *Κούρος*: άποψη που υιοθετείται στην *Οδύσεια* και στους φιλοσόφους⁷.

Στην *Οδύσεια*⁸ και στο μυθιστόρημα, που μόλις αναφέραμε, λοιπόν, η Κνωσός ως λογοτεχνική πόλη αναπαρίσταται σε μια οριακή φάση του υπαρκτού προϊστορικού της κόσμου: στο μεταίχμιο, στη μεταβατική περίοδο κατά την οποία η παρακμή διαδέχεται την ακμή. Έτσι η Κνωσός – περιοριζόμαστε σιγά σιγά *Στα Παλάτια της Κνωσού* - γίνεται αντιληπτή ως χωροχρόνος που από μέρα σε μέρα απειλείται με εξαφάνιση. Η μινωική πολιτεία ανακαλείται, δηλαδή, στο παρόν του συγγραφέα Καζαντζάκη ως τόπος όπου τα μυθικά πρόσωπα σκέφτονται ωσάν να είναι σύγχρονα του συγγραφέα. Ο βασιλιάς, στην προοπτική ενός νέου κόσμου, αποδυναμώνεται, αλλά οι θυγατέρες του Μίνωα, ο Θησέας, τα παιδιά διαμορφώνονται ως χαρακτήρες αφήνοντας πίσω τους την «ετοιμόρροπη» ασφάλεια: αν εξαιρέσουμε, μάλιστα, τη

Φαίδρα, που προτείνει στον Θησέα ένα συμβίβαστικό γάμο για χάρη του Μίνωα, ο Ίκαρος, ο Χάρης, η Αριάδνη και η Κρινώ αντιδρούν στην «ανθυγιεινή» ατμόσφαιρα του παλατιού και ακολουθούν τον Θησέα⁹.

Τη δεύτερη τάση εκπροσωπούν τα έργα του Νίκου Καζαντζάκη όπου τα ερείπια ή τα ευρήματα του μινωικού παρελθόντος είναι «παρόντα» ανάμεσα στους ήρωες και η θέση τους στην πλοκή έχει κλιμακούμενη δύναμη και σημασία· ο μινωικός πολιτισμός λειτουργεί ως στοιχείο της ταυτότητας του γραμματισμένου Κρητικού στον 19^ο αιώνα και η ανασκαφή των ερειπίων του είναι μέλημα της ελεύθερης Κρητικής Πολιτείας. Στον *Καπετάν Μιχάλη* ο λόγιος Χατζησάββας, π.χ., θεωρεί το μινωικό δαχτυλίδι μαγικό δώρο και λέει στον Μητροπολίτη: «*Η σεβασμιότητά σου περιμένει τη λευτεριά από το Μόσκοβο· ο λαός από το τουφέκι· κι εγώ από το δαχτυλίδι τούτο που περγελάς, Δέσποτά μου...*»¹⁰. Η μινωική πολιτεία, η ζωγραφική και η κεραμική προκαλούν την αισθητική συγκίνηση, και το υπαρξιακό ερώτημα για τη σχέση έργου και δημιουργού¹¹ (*Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, 1943), ενώ η μύηση, η σύλληψη και η φιλοσοφική διαμόρφωση της κρητικής ματιάς¹² συμβαίνουν στον ίδιο χώρο (*Αναφορά στον Γκρέκο*, 1957).

Αλλά, ως επιστρέψουμε *Στα Παλάτια της Κνωσού*, όπου εξαιρείται η τέχνη και η παιδεία, σε αντίθεση με την κακοδιοίκηση του βασιλιά. Τα ίδια τα παιδιά, όταν βλέπουν την τοιχογραφία με το χελιδονόψαρο ν' αφήνει το νερό και να πετά, την ερμηνεύουν ως πόθο ελευθερίας, ο Δαίδαλος σχεδιάζει ήδη τα φτερά και ο Ίκαρος εκεί καθρεφτίζει τη δική του επιθυμία· ταυτίζεται με το χελιδονόψαρο. Το σχολείο, επίσης, αναπτύσσει σχέση συνεργασίας με τον μαθητή, ο αυταρχικός πατέρας και ο δάσκαλος που δέρνει αντικαθίσταται με τον λειτουργό που «καλλιεργεί» το παιδί¹³. Αντίθετα, μαθαίνουμε από τα παιδιά ότι ο Μίνωας «χρυσώνει» την ιέρεια την οποία επισκέπτεται στο ιερό βουνό Ίδη για να του δώσει ελπιδοφόρους χρησμούς, σαγηνεύεται από τα παραμύθια, τις κολακειές και διασκεδάζει με τις γιορτές.

Γι' αυτό ο Θησέας, μετά τον φόνο του Μινώταυρου, γίνεται ο υπερασπιστής της πόλης του, οι νέοι και οι νέες δεν θα είναι πια βορά του θηρίου· το μέλλον της πατρίδας προβλέπεται ευοίωνο, αλλά ένας ακόμη άθλος είναι απαραίτητος, η καταστροφή της Κνωσού. Η Αθήνα μετατρέπεται σε γυμναστήριο όπου προετοιμάζονται άνθρωποι από όλες τις ηλικίες: «*Όλοι είχαν κυριευτεί από ιερή μανία· να ετοιμάσουν καράβια, να γυμναστούν, να 'ναι έτοιμοι. Κι έβλεπες στις πλατείες και στα χωράφια νέους, άντρες, και γέρους ακόμα, να γυμνάζονται στρατιωτικά. [...] Και τα παιδιά είχαν σχηματίσει φάλαγγες δικές τους κι άρχισαν να γυμνάζονται· αγόρια και κορίτσια, μικροσκοπικοί γενναίοι στρατιώτες. – Δεν είναι τούτη πια πολιτεία, έλεγαν οι Αθηναίοι χαρούμενοι, δεν είναι πολιτεία, είναι στρατόπεδο!*»¹⁴. Έτσι εκπαιδεύονται μαθητές με στέρεες γνώσεις, γυμνασμένο κορμί και το όραμα ενός πολιτεύματος - κράματος, του δημοκρατικού της πόλης του και του ολιγαρχικού της Σπάρτης.

Στην τραγωδία *Κούρος* η Κνωσός με κύριους εκπροσώπους τον Μίνωα, την Αριάδνη και στο τέλος τον Μινώταυρο, είναι επίσης ένα πεδίο διαμόρφωσης, όπως και στο μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού*. Ο φόνος του Μινώταυρου, κοινός στόχος και στα δύο έργα, στο μυθιστόρημα πραγματοποιείται στο δεύτερο ταξίδι του Θησέα, ενώ στην τραγωδία ο ήρωας μεταβαίνει στην Κρήτη μόνο τότε που βάζει στόχο να σκοτώσει το ανθρωπόμορφο τέρας. Σ' αυτό το μοναδικό ταξίδι, όπου ο Θησέας, μεταξύ των νέων που συνοδεύει, υποδύεται και αυτός το θύμα, η σύγκρουσή του με τον Μίνωα, η συνάντησή με την Αριάδνη και η αντιμετώπιση του Μινώταυρου έχουν διαφορετική εξέλιξη.

Στον πρόλογο της τραγωδίας ο Θησέας «*μπροστά στην πόρτα του Λαβύρινθου*», μεσάνυχτα και με «*ολόγιομο φεγγάρι*» - σύμφωνα και με τις σκηνικές οδηγίες - αφηγείται περιληπτικά την τελετουργία της υποδοχής και της αμφίσημης φιλοξενίας των γυναικών της Κνωσού, δηλώνοντας άφοβα την ταυτότητά του μετωνυμικά και οξύμωρα: ποιος είναι και τι πρόκειται να πάθει: «*το βασιλόπουλο της Αθήνας, γιος του Ήλιου, ιερό σφαγάρι!*». Το ίδιο το Παλάτι είναι ένας λαβύρινθος και περιλαμβάνει τα ανώγεια και τα υπόγεια· πάνω η ομορφιά, κάτω η ασχήμια, πάνω τα εξωτικά φυτά, τα πουλιά, τα ζώα στις τοιχογραφίες, κάτω η δυσσομία που αναδίδει ο Μινώταυρος. Λίγο πριν το πάλεμα, ο Θησέας ανακαλεί την πατρίδα του, που δεν έχει τα πλούτη της Κνωσού. Ο Καζαντζάκης, καλύπτοντας το κενό της δράσης, υποκαθιστά τη βαριά ατμόσφαιρα της μινωικής πολιτείας με τα χαρακτηριστικά που έχει η ανάλαφρη οντότητα του αττικού τοπίου. Η αποστροφή στην Ακρόπολη γίνεται σε δεύτερο πρόσωπο, η μετωνυμία «*Βράχε της Αθήνας*» εισάγει το αρσενικό στοιχείο γεμάτο φως και δύναμη που γίνεται μαζί με το δράμα του «*αρχέφηβου θεού*» ο συμ-παραστάτης στη δοκιμασία του ήρωα: ύλη και πνεύμα και θεός ένα:

*Μα εγώ κρατούσα ασάλευτο στα φρένα μου,
ηλιολουσμένο, απόρθητο, εσένα, βράχε της Αθήνας,
κι ανάμεσα στα φρυδιά μου ένα θεό έφηβο, αρχέφηβο, δικό μου!*¹⁵

Αυτή η σιγουριά της πατρίδας υποστηρίζει τον ήρωα:

*Έφτασα,
μυρίζει η σάρκα μου θάλασσα, στα χείλια μου ακόμα
η δριμιά μυρωδιά από το ξερό κριθαρόψωμο
και την πικρή ελιά της πατρίδας.*

*Έρχομαι φορτωμένος τους ήλιους, τις βροχές,
τους ανέμους του απάνω κόσμου,
κι είναι η καρδιά μου πετραμύγδαλο που σπάζει τα δόντια.*

*Θα σπάσω τα δόντια σου!*¹⁶

Ο ύμνος στην αττική φύση και τη λιτή ζωή καθιστά τον ποιητή Καζαντζάκη συνεχιστή της σθεναρής ενότητας του ανθρώπου με τη φύση, όπως μας την έχουν πλάσει τα μεγάλα έργα του Σολωμού, του Σικελιανού, του Ελύτη, του Ρίτσου κ. ά.: μας λέει ο εθνικός μας ποιητής στον «Κρητικό» (στίχοι: 39-42):

*Κι ἐτάραζε τὰ σπλάχνα μου ἐλευθεριάς ἐλπίδα
Κι ἐφώναξα: «ὦ θεϊκιά κι ὄλη αἵματα Πατρίδα!»
Κι ἄπλωνα κλαίοντας κατ' αὐτὴ τὰ χέρια μέ καμάρι·
Καλή 'ν' ἡ μαύρη πέτρα της καὶ τὸ ζερὸ χορτάρι.¹⁷*

Ὡσάν αυτή η λιτή γη και το φως που τη διαπερνά να εμπνέουν μια διαφορετική ανάσα, την ελευθερία του πολίτη. Με αυτήν την καταγωγή, που η ποίηση της γενιάς του '30 την τόνισε ιδιαίτερα, ο ήρωας έχει ήδη ετοιμαστεί να αντιμετωπίσει ένα ον που η φήμη των ανθρώπων τού έχει δώσει διάφορες μορφές: «σκούληκας, θεριό, βασιλιάς της κάτω γης, με κεφάλι ταύρου, θεός...» και απέναντι σ' αυτό το ον της φήμης ο Θησέας αφηγείται πώς βγαίνει ο θεός από την ίδια του την ψυχή και με τη συντροφιά του - θεός και άνθρωπος - τρομάζουν τους παλιούς θεούς.

Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί και εδώ το δίπολο των ανδρών, που το γνωρίζουμε από το μυθιστόρημα *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, του άνδρα που έχει προσηλωθεί στο χρέος και στην ιδέα, όπως είναι ο συγγραφέας και του λαϊκού τύπου που αγαπά τη ζωή και, φυσικά, ό, τι μπορεί να την κάνει χαρούμενη: το πιστό, η γυναίκα, το καλό φαί. Τέτοιος τύπος είναι ο καραβοκύρης σε αντίθεση με τον Θησέα που αποφεύγει κάθε επικοινωνία με όσα μπορεί να τον μετακινήσουν από το χρέος του. Λέει ο καπετάνιος:

*Όχι η γυναίκα, μη γελάς, βασιλόπουλο,
παρά η κάθε στιγμή που διαβαίνει· αυτή 'ναι το ανώτατο αγαθό·
βαστάει μίαν αστραπή και σβήνει αιώνια.*

*Πότε τη λένε γυναίκα, πότε δόξα, πότε παλικαριά και θάνατο,
πότε αρετή και θυσία και πότε θεό.¹⁸*

Ὡστόσο, ο Θησέας στα λογικά επιχειρήματα του Καπετάνιου μένει αμετάπειστος:

*Η Μοίρα η τυφλή μπορεί να θέλει εγώ δε θέλω
η στιγμή ετούτη δε λέγεται Αριάδνη, λέγεται Πάλεμα.*

Αντίθετα, ο Καπετάνιος επιμένει και αναγγέλλει τον ερχομό της βασιλοπούλας με ζωηρές ακουστικές και οπτικές εικόνες, φτιάχνοντας, κιόλας, έναν λαχταριστό θεατρικό χαρακτήρα καλοδουλεμένο, όπως τον Ζορμπά:

*Έρχεται η Μοίρα!
 Ακούς τα σκουλαρίκια και τα βραχιόλια;
 Ακούς τ' ανάλαφρα, σαν της τήγρης,
 ορμητικά και ζυγιασμένα πατήματα;
 Έρχεται η Μοίρα!¹⁹*

Στον εκτενή διάλογο της Αριάδνης με τον Θησέα ο λόγος του καθενός, μετά την επίκληση στο συναίσθημα και την επιμονή τους να αναλύσουν τις προσωπικότητές των, καταλήγει σε αμοιβαία κατανόηση και συνεργασία. Έτσι, ο Θησέας πείθεται να δεχθεί τη βοήθειά της. Από την άλλη μεριά, ο Μίνωας εισέρχεται στη σκηνή ως τραγικός ήρωας· είναι ο σοφός βασιλιάς, ο εκλεκτός και ο αγαπημένος του Δία, όπως λένε ο Όμηρος και ο Ησίοδος, και ανεβαίνει κάθε εννιά χρόνια στην Ίδη, όπου συναντά τον θεό του· μιλάνε ίσος προς ίσον, μαλώνουν, στο τέλος συμφωνούν και τότε ο βασιλιάς, γιος του Δία, κατεβαίνει ξανά στην πόλη να εφαρμόσει με δικαιοσύνη τους νόμους²⁰. Αλλά η τελευταία άνοδος του Μίνωα στο ιερό βουνό είναι απογοητευτική. Ο βασιλιάς κατεβαίνει από την Ίδη «γερασμένος» ακόμη πιο πολύ – περίπου σ' αυτή την κατάσταση τον βλέπουν και τα παιδιά, ο Ίκαρος και ο Χάρης *Στα Παλάτια της Κνωσού*.

Στην πλοκή της τραγωδίας, ο Μίνωας αποχαιρετά τον κρητικό θεό, που έδινε τις συμβουλές για τους νόμους και τη δύναμη της μινωικής πολιτείας. Όταν συναντά την Αριάδνη, της ανακοινώνει τη μεγάλη αλήθεια που απασχόλησε και τον Καζαντζάκη σε όλη του την διαδρομή των στοχασμών του: «*Αριάδνη, [...] κοίτα τα χέρια σου· πεθαίνουν κι οι θεοί, εμείς τους σκοτώνουμε.*»²¹ Τώρα περιορίζει τη φροντίδα του στη σωτηρία του μινωικού οίκου, τα θεμέλια του οποίου στηρίζει ο Μινώταυρος. Η ομορφιά της Αριάδνης και η γοητεία της είναι το ελπιδοφόρο δόλωμα. Ο Μίνωας την προτρέπει να χρησιμοποιήσει τα θέλητρά της, γιατί είναι τα μοναδικά πλέον όπλα υπεράσπισης όχι πια της πόλης αλλά της οικογένειας:

*«Παντοδύναμο είναι το φιλί της γυναίκας,
 ρούφηξε τη δύναμή του, Αριάδνη,
 λυπήσου τον αδερφό σου!
 Ας διαφεντέψουμε όσο μπορούμε,
 ως τη στερνή στιγμή τους θεούς μας.»²²*

Πάνω από τη Μοίρα, λέει ο Μίνωας είναι η Νύχτα, ο χρόνος του έρωτα, που μαγεύει τον άνθρωπο και τον κάνει να «ξαστοχά» από το χρέος του. Στην τραγωδία «Κούρος» η Αριάδνη και ο Θησέας εκπροσωπούν διαφορετικούς κόσμους και τους υπερασπίζονται. Ακόμη και η αγάπη έχει διαφορετική για τον καθένα σημασία. Τον Θησέα συμφέρει να αρνηθεί η Αριάδνη οικογένεια και πατρίδα και να τον βοηθήσει να σκοτώσει τον Μινώταυρο· έμμεσα της ζητά το μαγικό κουβάρι κι εκείνη του απαντά:

«Το κουβάρι αυτό είναι το μυαλό μου, μην πιστεύεις στα παραμύθια, είναι το μυαλό μου, Θησέα. Το ξετυλίγω και βρίσκω το δρόμο.»²³

Όπως Στα Παλάτια της Κνωσού το δεύτερο ταξίδι του Θησέα έχει ως αποστολή τον φόνο του Μινώταυρου, έτσι και στην τραγωδία το θηρίο είναι ο στόχος του. Όμως η διαφορετική στάση των προσώπων απέναντι στο τέρας δίνει στην κάθοδο φιλοσοφική σημασία. Τι είναι τελικά ο Μινώταυρος; Ένα αρρωστημένο τέρας όπως τον γνωρίσαμε στο παιδικό μυθιστόρημα ή θεός, όπως τον εννοούν ο Μίνωας και η Αριάδνη;

Η συνάντηση του Θησέα με τον Μίνωα είναι καταλυτική ως προς τη λύση του δράματος. Ο Μίνωας υποδέχεται τον Θησέα καλόκαρδα και διαβάζει την ψυχή και τη σκέψη του ήρωα. Ο Μίνωας μαντεύει την καταστροφή της Κνωσού και δίνει συμβουλές. Νέος κι αυτός ήθελε να πολεμήσει, αλλά όχι να σκοτώσει τον «βάρβαρο θεό, τον Ταύρο»:

*«Μη μουγκρίζεις, μην κουτουλάς τη γης να τη ρίξεις
μη σπαταλάς τη θεικιά σου δύναμη σε ταπεινές,
χοντρές αντραγαθίες.
Εγώ θα σε αλαφρώσω από το ζώο.
Εγώ θα σε κάμω όμοιο με μένα:
έφηβο μελαχρινό και σγουρομάλλη.
Κι αν δεν έχεις μυαλό, εγώ θα σου δώσω!»²⁴*

Ο Θησέας αναγνωρίζει τις προσπάθειες του Μίνωα να εξανθρωπίσει τον Μινώταυρο, ερμηνεύει αλλιώς τον ιερό μύθο που του εκμυστηρεύτηκε η Αριάδνη, της ένωσής της μητέρας της με τον θεό Ταύρο:

*Γιατί εγώ δεν πιστεύω το παραμύθι της Πασιφάης.
Εσύ, εσύ Μίνωα, Μεγάλε βασιλιά, με τον αγώνα σου,
με το μυαλό σου και με την πράξη,
νικώντας τους ανθρώπους, χαλινώνοντας τα πάθη τα δικά σου,
μετουσιώνοντας το χάος σε αρμονία,
έσμιξες με το θεό, έκαμες τον Ταύρο Μινώταυρο.
Παραπάνω δεν μπόρεσες.²⁵*

Πόσο, αλήθεια, έχει αλλάξει ο Μίνωας στην τραγωδία, όπου αναπτύσσει έναν διαφορετικό λόγο από αυτόν που γνωρίσαμε Στα Παλάτια της Κνωσού και στη δυσφήμισή του στο αττικό δράμα! Ο Μίνωας χρησιμοποιεί το διακεείμενο του πηλού²⁶ για τη δημιουργία του ανθρώπου, προερχόμενο από τη Γένεση, το παράδειγμα των προσωκρατικών για την ευφυΐα του νου και τη δύναμη της ψυχής:

ΜΙΝΩΑΣ

Ανέμουαλη νιότη! Θαρρείς, αλίμονό σου, ο
 φονιάς, τη στιγμή που σκοτώνει, δε σκοτώνεται!
 Είσαι νέος, τώρα να! ξεπρόβαλες από τη γης,
 γεμάτα λάσπη ακόμη τα πόδια σου και τα μυαλά σου.
 Τι μπορεί να ξέρεις εσύ από τα μυστικά του κόσμου;
 Ακόμα δεν πρόλαβες να κάμεις ολάκερη
 τη σάρκα ψυχή και την ψυχή αγέρα!
 Σκύβε το κεφάλι μπροστά μου μ' ευλάβεια κι άκου
 αλλιώς σφαλνώ το στόμα,
 κι ας πάει όλη μου η σοφία κι όλη μου η αγάπη χαμένη!²⁷

Κι όταν ο Θησέας ζητά επίμονα την υπόδειξη για τους δρόμους που πρέπει να έχει υπόψη του, προκειμένου να λύσει το πρόβλημα με τον Μινώταυρο, παραδέχεται το ελάττωμα της νιότης και ζητά συγγνώμη από τον Μίνωα.

ΘΗΣΕΑΣ

Ποιος ο δεύτερος δρόμος, Μεγάλε βασιλιά; Συμπάθα τη νιότη
 νιότη είναι, αυθαδιάζει!²⁸

Στην παρακάτω σκηνή παρακολουθούμε τις συμβουλές του σοφού νομοθέτη να αποφεύγουμε τους πολέμους και τους σκοτωμούς. Ο Μίνωας συμβουλεύει τον Θησέα να μη σκοτώσει τον Μινώταυρο, που αγωνίστηκε κι αυτός να βάλει τάξη στο χάος του κόσμου, ούτε όμως και ο ίδιος να σκοτωθεί. Λύση δεν είναι οι σκοτωμοί. Ο Θησέας απαριθμεί τι και τι έχει στο μυαλό του, τα σχέδιά του:

ΜΙΝΩΑΣ

Ο δεύτερος δρόμος: Ο Μινώταυρος να σε σκοτώσει.
 Χάθηκες πάλι. Θα περάσεις από το πολυδαιδαλο άντερό του
 και θα σωριαστείς και συ,
 όπως αλάκερο το ανονόματο, αναρίθμητο ανθρωπολόι,
 από χιλιάδες χρόνια, κοπριά της γης!

ΘΗΣΕΑΣ

Αυτό, ποτέ! Γιομάτη σπόρους είναι η καρδιά μου,
 θα τους φυτέψω πρώτα όλους στις πέτρες, στα χώματα, στις καρδιές,
 θα τους δω να πετάξουν φυτό, κι ύστερα θα πεθάνω.
 Μη με κρατάς πια, άνοιξε την πόρτα!

ΜΙΝΩΑΣ

Υπάρχει και τρίτος δρόμος, στενός πολύς, δύσκολος...

ΘΗΣΕΑΣ

Να μη σκοτώσεις, να μη σκοτωθείς!

ΜΙΝΩΑΣ

Ναι να μη σκοτώσεις, να μη σκοτωθείς και να νικήσεις.

ΘΗΣΕΑΣ

*Δεν μπορεί να το χωρέσει ο νους μου
εδώ χρειάζομαι την αρμύγεια σου, πολυκάτεχε Πολεμιστή
ποιος είναι ο τρίτος αυτός δρόμος ο μυστικός;*

ΜΙΝΩΑΣ

Πήγαινε να τον βρεις!

*Ο αγώνας, άγουρε πολέμαρχε, αρχίζει πάντα από την αρχή·
Σβήνει, γκρεμίζεται με τον κάθε αγωνιστή, ανανιώνεται πάντα.²⁹*

Η συμφιλίωση του Θησέα με τον Μινώταυρο και η μεταμόρφωσή του έρχεται με την αγάπη· την προοικονομεί η συνάντηση με την Αριάδνη και με τον Μίνωα. Από τον Λαβύρινθο βγαίνει ο αρχέφηβος θεός λυτρωμένος από του ταύρου τη μορφή και τη σκέψη. Λυτρώνεται ο Θησέας, λυτρώνεται και το τέρας. Έτσι, τελειώνει η αποστολή του Μίνωα.

1. Αντί επιλόγου

Ο Καζαντζάκης στο μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού* σεβάστηκε μια μεγάλη παράδοση πολιτισμών, αλλά δεν υποτίμησε κιόλας τις δικές του φιλοσοφικές, αισθητικές, πολιτικές θέσεις· στο παιδικό μυθιστόρημα ασκείται κριτική εναντίον της μινωικής διοίκησης, που δεν αλλάζει, όταν την απειλεί η παρακμή, που δεν δίνει το δικαίωμα στον πολίτη να συμμετέχει, να έχει πρωτοβουλίες και να αμείβεται - έστω ηθικά - για τις προσπάθειές του. Και εδώ φαίνεται ότι ο συγγραφέας υπερβαίνει τους προγόνους και ακόμη ότι αναμετριέται με την εποχή του. Πρόγονοι είναι και ο Μίνωας και ο Θησέας, ένα πρότυπο ήρωα που του δίνει ζωή και δράση. Συμπαθεί το μυθικό πρόσωπο, τον Θησέα, και το «μπολιάζει» με ορισμένες από τις ιδέες του περί παιδείας και σχολείων. Το όραμα του Αθηναίου ήρωα είναι παρόμοιο μ' εκείνα που γράφει στη Γαλάτεια από το Βερολίνο όπου γνωρίζει τους σύγχρονους του παιδαγωγούς και θέλει να ιδρύσει σχολείο.

Αν δούμε από μια απόσταση τον ήρωα, ενώ φαίνεται ότι εμπνέεται από τις αξίες της γης του και έχει το σθένος να τις υπερασπιστεί, αυτό το κάνει με μεθόδους που εφαρμόζονται σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Ο Καζαντζάκης, όμως, σώζει τον ήρωά του από τον κίνδυνο να γίνει «φωτογραφία» ενός δικτάτορα, γιατί η ανασυγκρότηση

της Αθήνας έχει ως στόχο να εξοντώσει το αντίπαλο δέος, τον Μίνωα, το κακό παράδειγμα του χλιδάτου παρελθόντος. Και τι κάνει; Καταφεύγει στη σοφιστική του Ευριπίδη³⁰ που του αρέσουν οι ανατροπές των αρχαιολογικών λογοτεχνικών μύθων και φτιάχνει τη δική του πλοκή με σημείο εκκίνησης την άφιξη του νεαρού Θησέα στην Κρήτη. Ως κατάσκοπος ανακαλύπτει καταστάσεις που υποσκάπτουν τα θεμέλια της μινωικής αυτοκρατορίας. Ο Μίνωας, ο αυταρχικός βασιλιάς, ο καχύποπτος εγωκεντρικός γέρος, τιμωρείται από την ίδια του τη Μοίρα. Ήταν και το γενικότερο κλίμα του Μεσοπολέμου που συνέτεινε σ' αυτήν την κλιμακούμενη σκληρότητα απέναντι στον χαρακτήρα του Μίνωα και τη μινωική πολιτεία. Καθετί παλιό έπρεπε να καταστραφεί χάρη στο καινούργιο που ερχόταν. Ενθουσιώδης υποστηρικτής των ιδεών του Spengler, ο οποίος θεωρεί μόνο τους αγροτικούς πολιτισμούς ικανούς να αντιμετωπίσουν τη φθίνουσα πορεία ενός πολιτισμού, ο Καζαντζάκης βρίσκει στον «συμπατριώτη» του Μίνωα το κατάλληλο πρόσωπο-σύμβολο ολοκληρωτισμού.

Στον ψευδοπλατωνικό διάλογο *Μίνως* που μετέφρασε ο Καζαντζάκης, συζητούν ο Σωκράτης και ο φίλος του Εταίρος για τον Μίνωα και τον Ραδάμανθυ. Λέει ο Εταίρος, επηρεασμένος από το αττικό δράμα: «Ο Μίνωας είναι άγριος, κακός, άδικος και ο Ραδάμανθους είναι ο καλός τηρητής των νόμων» και ο Σωκράτης του απαντά: «Ο Όμηρος σε κανέναν από τους ήρωές του, παρά μόνο στο Μίνωα απέδωσε τον όρο συνομιλητής κάθε εννιά χρόνια· τούτο αποτελεί μέγα εγκώμιον. Και στην Οδύσσεια, κατά την κάθοδο των δύο στον Άδη, έκαμε τον Μίνωα να δικάζει με χρυσό σκήπτρο. Ο Μίνωας εθέσπισε ό, τι είναι καλόν και η Κρήτη διηνεκώς ευδαιμονεί. [...] Ο Μίνωας έγινε μισητός στην Αθήνα, επειδή έβαλε φόρους, αλλά ήταν καλός νομοθέτης. Ο Μίνωας εθέσπισε ό, τι είναι καλόν και η Κρήτη διηνεκώς ευδαιμονεί.» Αυτή τη θέση αναπτύσσει στην τραγωδία *Κούρος*, ο Καζαντζάκης αργότερα, όπως σημειώνει η Αλεξάνδρα Ζερβού «σε αντίθεση με τον ομώνυμο ήρωα στο έργο του Άγγελου Σικελιανού Ο Δαίδαλος στην Κρήτη όπου ο Μίνωας φοράει το προσωπίο του Μινώταυρου και παίρνει τη μορφή του ανθρωποφάγου τέρατος.»³¹

Οι διαφορετικές προσλήψεις του μύθου του Μίνωα έχουν σχέση με την εποχή κατά την οποία γράφονται τα μυθιστορήματα. Σε καιρούς, όμως, κατά τους οποίους μαίνεται ο Εμφύλιος, δεν χωράει άλλο μίσος και στη λογοτεχνία. Ο Καζαντζάκης συμμετείχε στην επιτροπή³² που διερεύνησε τα ολοκαυτώματα, τις εκτελέσεις, τις δημεύσεις των περιουσιών, όλες τις βιαιοπραγίες και τις καταχρήσεις, όλα τούτα που έκαναν οι Γερμανοί βυθίζοντας στο πένθος και στην ανέχεια την Κρήτη. Τα μέλη της συντάσσουν τη συνταρακτική *Έκθεση ωμοτήτων των Γερμανών κατακτητών*³³ την οποία εξέδωσε αργότερα η Βικελαία Βιβλιοθήκη του Δήμου Ηρακλείου. Τον Αύγουστο του 1945 της ίδιας χρονιάς πέφτει η ατομική βόμβα στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι, στη δεύτερή του φάση ο Εμφύλιος μαίνεται από το 1948 στην Ελλάδα, δολοφονείται ο Γκάντι, το 1949 ο Παπάγος εγκλωβίζει τους αντάρτες και η Γερμανία χωρίζεται σε Ανατολική και Δυτική. Ο συγγραφέας μας, έχοντας ζήσει σε αρκετές χώρες ιστορικές

«μεταβάσεις» – ως θυμηθούμε τι αντικρίζει στην Ισπανία - τις ωμότητες του πολέμου, διακηρύσσει στο θεατρικό έργο *Κούρος* πέρα από τον θάνατο, τη λευτεριά, την πάλη και την εξόντωση του αντιπάλου, την ειρήνη, τη γαλήνη και την αγάπη. Το σύνθημα «φωτιά και τσεκούρι» θα αποξεχαστεί άραγε; Αβέβαιο, όπως δείχνουν τα πράγματα ... Και ο Σεφέρης αναρωτιέται στην *Ελένη του* αν θα πάψουν οι τρέλες των θεών... Στο *Ναυάγιο της Κίχλης*, παρ' όλη τη ζοφερή ατμόσφαιρα του πολέμου, των νεκρών, ο ποιητής ζει μια μεταμόρφωση: «απ' το κύμα βγαίνει το δροσερό κλωνάρι στολισμένο στάλες»³⁴ να συμβαίνει και εδώ ό, τι ξέρομε από τα παραμύθια; Να 'ναι το ξύλο της λεμονιάς το δροσερό κλωνάρι η «αναδυομένη» Αντιγόνη, η μόνη ελπίδα να τραγουδήσει για την αγάπη, τώρα που «ο τύραννος μέσα απ' τον άνθρωπο έχει φύγει»³⁵:

*Τραγουδῆσε, μικρή Αντιγόνη, τραγουδῆσε, τραγουδῆσε...
δε σου μιλάω για περασμένα, μιλάω για την αγάπη...³⁶*

Ωστόσο, η διαρκής ανάγνωση των προγονικών μύθων και προσώπων, που προκαλούν τον διάλογο με τα πλάσματα του συγγραφέα, η μετατόπισή τους στο παρόν και ο εμπλουτισμός τους με τα ποικίλα «πιστεύω» του ή με τις ιδέες που εκπορεύονται από τις κοινωνικοπολιτικές, πολιτισμικές και ιστορικές συνθήκες δείχνουν και τι εννοούσε ο Νίκος Καζαντζάκης στην «Απολογία» για τη σχέση του Νεοέλληνα με τα έργα των προγόνων μας.

Σημειώσεις

1. Το καλοκαίρι του 1909 υποστηρικτές της καθαρεύουσας διαλύουν βίαια τον σύλλογο των δημοτικιστών «Σολωμός», τα μέλη του οποίου κατηγορήθηκαν για αντεθνική δράση και μασονία. Ο Καζαντζάκης συγκέντρωσε τότε τους δημοτικιστές του Ηρακλείου και με την ίδια επωνυμία ιδρύθηκε νέος σύλλογος. Ο ίδιος συνέταξε τη διακήρυξη του συλλόγου, η οποία δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Νουμάς* ανυπόγραφο με τον τίτλο «Απολογία». Περισσότερα, Ελληνική Νικολουδάκη-Σουρή, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και η συνεργασία Γαλάτειας και Νίκου Καζαντζάκη στη συγγραφή *Αναγνωστικών* για το Δημοτικό Σχολείο» στο Χριστίνα Αργυροπούλου (επιμέλεια), *Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση*, έκδοση: Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων – Ελληνοεκδοτική, Αθήνα 2008, σελ. 37.
2. Αλεξίου Έλλη - Στεφανάκης Γιώργος, *Για τον Νίκο Καζαντζάκη, Είκοσι χρόνια από το θάνατό του*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1977, σελ. 137.
3. Μην ξεχνάμε ότι το 1914 ο Καζαντζάκης μεταφράζει τον ψευδοπλατωνικό διάλογο *Μίνως*, όπου ο αυτοκράτορας αποκαθίσταται ως δίκαιος νομοθέτης. Περισσότερα για το θέμα στις εργασίες της Μαριάννας Σπανάκη, *Ο Καζαντζάκης και η Παδική Λογοτεχνία*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κύπρου & εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σελ. 90 και της Αλεξάνδρας Ζερβού, «Ο Καζαντζάκης μεταφραστής του Πλάτωνα: το κοσμοειδωλο, ο εκλεκτικισμός του Cousin και η προεξαγγελία της μεταγενέστερης ποιητικής», *Σύγκριση/Comparaison*, Αθήνα 2012, σσ. 99-118. Η Αλεξάνδρα Ζερβού θεωρεί τη μετάφραση του *Μίνωα* σωστή, αλλά «η ταχύτητα της εργασίας του δεν τον αφήνει να την ακολουθήσει ακριβώς. Διατηρεί όμως το ρήμα «νομίζω» που στον διάλογο έχει διαφορετικές

σημασίες, μεταφράζει σωστά, αλλά δεν κατορθώνει να κρατήσει πάντα σε όλη του την έκταση τα ηχητικά παιχνίδια. Για παράδειγμα, ο Σωκράτης στη μετάφραση ρωτάει:

«*Αφού ο νόμος καθορίζει τα νόμιμα, τι είναι νόμος;*» ενώ στο πρωτότυπο λέει: «*Ἐπειδὴ νόμῳ τὰ νομιζόμενα νομίζεται, τίτι ὄντι τῷ νόμῳ νομίζεται*» (314a 6-7). Στον διάλογο αυτό θα αναφερθούμε παρακάτω με λεπτομέρειες.

4. Αναλυτικά για τη μυθολογική μέθοδο που υιοθετεί στο μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού* ο Καζαντζάκης βλ. στο άρθρο της Ελευθερίας Χαβάκη στο παρόν αφιέρωμα: «*Νίκου Καζαντζάκη: «Στα παλάτια της Κνωσού»: Διδασκαλία του μυθιστορήματος στα παιδιά του σήμερα: πέντε παραδείγματα πρόσληψης*».
5. Η άποψη αυτή πηγάζει από την τραγική ποίηση που, θεωρεί τον βασιλιά πολύ σκληρό και καταχραστή της εξουσίας (πρβ. Ευριπίδη, *Ραδάμανθους & Θησέας*).
6. *Οδύσσεια*, λ, 568-570:

«*Το Μίνω τότε γνώρισα, γιο Ξακουστό του Δία,
σκήπτρο στο χέρι να κρατά και τους νεκρούς να κρίνει
κι εκείνοι γύρω στον κριτή το δίκιο τους ζητούσαν,
άλλοι ὄρθιοι κι ἄλλοι καθιστοί μες στον πλατύπυλο Ἄδη.*»

Στη ραψωδία τ, 172-189, ο Οδυσσεύς, όταν συναντά την Πηνελόπη, της συστήνεται ως ο μικρός γιος του Δευκαλίωνα που έχει πατέρα τον νομοθέτη Μίνωα. Ο ίδιος τάχα μου ονομάζεται Αίθωνας και ο Ιδομενέας είναι ο μεγάλος του αδερφός. Αυτός φιλοξένησε τον Οδυσσεύα που κίνησε να βρει τον Ιδομενέα στην Κρήτη, και άραξε στην Αμνισό, όταν τον βρήκε δυνατός αέρας μεσοπέλαγα. Στο ίδιο χωρίο ο Αίθωνας (Οδυσσεύς) δίνει πληροφορίες για τη γεωγραφική θέση και κατάσταση του νησιού, τον αριθμό των πόλεων, τον πλούτο, τα προελληνικά και ελληνικά φύλα της και τις διαφορετικές γλώσσες που μιλιούνται στο νησί. Η μεγαλύτερη πόλη ήταν η Κνωσός όπου βασιλεύε ο Μίνωας και κάθε εννιά χρόνια συντρόφευε τον Δία. Όπως έδειξε ο Γιάννης Σακελαράκης και συνεχίζει η Έφη Σαπουνά-Σακελαράκη, το επιβλητικό κτήριο που αποκαλύφθηκε στη Ζώμινθο και οι συνεχιζόμενες ανασκαφές μαρτυρούν τη σπουδαία θέση της στην περιοχή που ήταν ο τελευταίος σταθμός της συνοδείας του Μίνωα και των προσκυνητών πριν φτάσουν στο *Ιδαίον Ἄντρον*, το μινωικό λατρευτικό κέντρο, απ' όπου έπαιρνε τους νόμους. Η παράδοση για τη σοφή νομοθεσία του Μίνωα ήταν ισχυρή στην αρχαιότητα. Πολύ απλά, ασχολίαστα, ο Απολλόδωρος στη *Βιβλιοθήκη*, Γ, 1-2ο αναφέρει: «*Μίνως δὲ Κρήτην κατοικῶν ἔγραψε νόμους*». Ο Πλάτωνας όμως, (*Νόμοι*: 624, *Γοργίας*: 523e-524a & *Μίνως*: 320b), ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά*, β'), ο Πλάταρχος (*Λυκούργος* και *Σόλων*) κ.ά. αναγνωρίζουν ότι ο Μίνωας ήταν αυτός που ένωσε τις ενενήντα πόλεις σε μια ηγεμονία και κατήρτισε νομοθεσία δίκαιη και ηθική.

7. Η πληροφορία αντλείται από τον ψευδοπλατωνικό διάλογο *Μίνως* (320b – 320d), όπου ο Σωκράτης υπερασπίζεται τη φήμη του Μίνωα ως άριστου νομοθέτη, φήμη που καθιέρωσε, δίκαια, η επική ποίηση. Συνιστά δε στον εταίρο του να μην πιστεύει τους αττικούς και τραγικούς μύθους σύμφωνα με τους οποίους ο Ραδάμανθους είναι ο καλός και δίκαιος νομοθέτης και ο Μίνωας ο κακός και σκληρός. Περισσότερα όμως παρακάτω.
8. Για τη διεύρυνση που χαρακτηρίζει τον Καζαντζάκη ως προς την πρόσληψη του μύθου, βλ. στο παρόν αφιέρωμα τη μελέτη: Αλεξάνδρα Ζερβού, «*Ο Καζαντζάκης δημιουργός της Οδύσσειας και αναγνώστης του Ομήρου: Όροι πρόσληψης και ευρωαμερικανικές διαμεσολαβήσεις*».
9. Η μινωική Κρήτη, γενικότερα, φημίζεται για την ευμάρειά της, που οφείλεται και στην εύνοια των θεών. Εδώ ανατρέφεται ο Δίας, εδώ ο ίδιος φέρνει την Ευρώπη και ο Μίνωας κυβερνά σύμφωνα με τους νόμους που υποδεικνύει ο θεός στο *Ιδαίον Ἄντρον*. Η νομοθετική ευθύνη του Μίνωα που τον καθιστά και εκλεκτό του θεού προσλαμβάνει, όπως είπαμε, ποικίλες εκδοχές στην αρχαιότητα, αντικατοπτρισμοί των οποίων υπάρχουν και στα δύο έργα που εξετάζουμε. Ο Μίνωας συνεχίζει τη νομοθετική του δραστηριότητα με διαφορετική, όμως, εξέλιξη στα δυο έργα: στα *Παλάτια της Κνωσού* υποτιμάται και παρωδεύεται ως παρωχημένη και αμφισβητούμενη, με εμφανή τη ροπή

προς την διαφθορά, ενώ στον Κούρο οι νόμοι του Μίνωα εκτιμώνται ως ιστορική αναγκαιότητα, αλλά με όρια. Αναγνωρίζουμε εδώ τις μεταποτίσεις που επιχειρεί στον λογοτεχνικό μύθο ο συγγραφέας με σκοπό να προσδώσει αληθοφάνεια «στη λανθάνουσα δομή των συμβολικών σημασιών – επίκαιρων ή ιστορικών – που επενδύονται στα μυθικά πρόσωπα.», όπως υποστηρίζει ο Northrop Frye (1996: 130-131).

10. Νίκος Καζαντζάκης, *Καπετάν Μιχάλης*, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, θ' ανατύπωση, Λευκωσία 1950, σελ..
11. Ο αυτοβιογραφούμενος συγγραφέας περιηγείται τη μικρή μινωική πολιτεία «που 'χε ξεπροβάλει από τα χώματα, ύστερα από τα χώματα, ύστερα από τρεις, τέσσερις χιλιάδες χρόνια και ξαναζεσταίνονταν στον αγαπημένο ήλιο της Κρήτης. [...]. Την περιγράφει με λεπτομέρειες, δεν την ονομάζει όμως, και την τοποθετεί ανάμεσα σε βουνά, σ' ένα τοπίο κατάξερο, που του ταιριάζει πιο πολύ από τις «ρομαντικές πρασινάδες». Ο ήρωας σταματά στο εργαστήρι κάποιου τεχνίτη «που σκάλιζε σε πολύφλεβη πέτρα ένα λαγίγι, μα δεν πρόλαβε να το ξετελέψει. Κι η σμίλα έπεσε από τα χέρια του τεχνίτη και βρέθηκε, ύστερα από χιλιάδες χρόνια, δίπλα στο μισοξετελεμένο έργο.» Τον συγκινεί, λοιπόν, ένα «μισοξετελεμένο λαμπρό έργο τέχνης, όπου απάνω του έχει σπάσει, εκεί που πετούσε χαρούμενη και σγούρη η ορμή του τεχνίτη, σε ποτίζει φαρμάκι» μας λέει. Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, εκδ. Ελένης Καζαντζάκης, Αθήνα 1964, σσ. 203-205. Ο Πασχάλης υποστηρίζει ότι «η ρημαγμένη πολιτεία σχολιάζει τη ματαιότητα των ανθρώπινων προσπαθειών μπροστά στην παντοδυναμία του χρόνου και, επί πλέον, αντιπροσωπεύει ένα αρχέτυπο πολιτειακής οργάνωσης που ανακαλεί την τότε χρονικά επίκαιρη διεκλυσιδία ανάμεσα στη μοναρχία και τη δημοκρατία.» Μιχάλης Πασχάλης, *Νίκος Καζαντζάκης: από τον Όμηρο στον Σαίξπηρ*, EKIM, Ηράκλειο 2015, σελ. 223.
12. Ο αυτοβιογραφούμενος πάλι συγγραφέας πραγματοποιεί στην Κνωσό εξορμήσεις, πάντοτε οδοιπόρος, και δίνει την εντύπωση ότι η οδός που συνδέει τη μινωική πολιτεία με το Ηράκλειο είναι ιερά. Οι περιηγήσεις στην Κνωσό εξελίσσονται σε «προσκύνημα», σε αναγνώριση των «προγονικών δεσμών», στη διαμόρφωση της «κρητικής ματιάς», όπως μας την αναλύει στο τελευταίο κεφάλαιο της Αναφοράς Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, ζ' ανατύπωση, Λευκωσία 1982, σσ. 476-487. Το σώμα του, μας λέει ο ήρωας του έργου, τον οδηγεί «κατά τους παμπάλαιους προγόνους με τα μεγάλα αμυγδαλάτα μάτια, με τα χοντρά φιληδόνα χείλια, με το δαχτυλίδι μέση, που έπαιζαν τώρα και χιλιάδες χρόνια, ε το μεγαλοδύναμο θεό, τον ταύρο». (ό.π.: 480). Εκεί λυτρώνεται ο ίδιος, γιατί διαπιστώνει ότι «η προαιώνια πάλη του ανθρώπου με τον Ταύρο» πραγματώνεται στον Οδυσσέα του, που μένει «όρθιος στην άκρα του γκρεμού» (ό.π.: 482). Περισσότερα στον τόμο: Ελπινίκη Νικολοιτάκη, *Της Κρήτης: αφηγηματολογικές προσεγγίσεις*, Βιβλιοθήκη «Γιάννης Δουνδουλάκης», Ηράκλειο 2003, σσ. 108-112). Κατά τον Πασχάλη, επίσης, η μινωική πολιτεία είναι μέρος του γενέθλιου τόπου, της Κρήτης, η οποία, στα έργα του Νίκου Καζαντζάκη προσλαμβάνει πολλές εκδοχές και αυτές συνδέονται μεν με την κοινή αποδοχή μιας ιστορικής διάρκειας χιλιετηρίδων, αλλά ο συγγραφέας στον γενέθλιο τόπο αποδίδει την ενότητα του δικού του χρόνου και χώρου που ξεπερνά ή και παραβλέπει, πολλές φορές, την ορατή και αποδεκτή ιστορία και γεωγραφία του τόπου (Μιχαήλ Πασχάλης, *ό.π.*, σσ. 13-15).
13. Διεξοδικότερα για τις θεωρίες που εφαρμόστηκαν στην Κρήτη κατά την Κρητική Πολιτεία και τα πρώτα χρόνια της Ένωσης και τον αντίκτυπο που είχαν στα παιδιά βλ. το διήγημα του Ιωάννη Κονδυλάκη «Όταν ήμουν δάσκαλος», το μυθιστόρημα της Έλλης Αλεξίου *Γ' Χριστιανικών Παρθεναγωγείων* και εκτός από τα *Παλάτια της Κνωσού*, την *Αναφορά στον Γκρέκο*.
14. Νίκος Καζαντζάκης, *Στα Παλάτια της Κνωσού*, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 1981, σελ. 371. Για να αποφευχθούν οι συσχετισμοί με την ΕΟΝ του Μεταξά και τις γερμανικές φάλαγγες λίγο αργότερα, ο Φάνης Κακριδής τοποθετεί τη συγγραφή του μυθιστορήματος *Στα Παλάτια της Κνωσού* μέσα στη δεκαετία του '20. Σχ. βλ. Φάνης Κακριδής, «Η αρχαιότητα στα παιδικά μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη» στο Στέφανος Κακλαμάνης – Μιχάλης Πασχάλης

- (επιμ.), *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 2005, σελίδες 277 και 282.
15. Νίκος Καζαντζάκης, «Κούρος», *Θέατρο. Τραγωδίες με αρχαία θέματα*, β' έκδοση, Αθήνα 1964, σελ. 115.
16. ό.π., σελ. 271
17. Διονυσίου Σολωμού, *Ποιήματα*, επιμέλεια: Λίνος Πολίτης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1971, σελ. 205.
18. Νίκος Καζαντζάκης, «Κούρος», ό.π., σελ. 287. Περίπου με τα ίδια λόγια χαρακτηρίζει ο Καζαντζάκης τον Δάντη (Πασχάλης, 2015: 95.
19. Ό.π., σελ. 288.
20. Πολύ εύκολα ο αναγνώστης, όταν παίρνει τους νόμους ο Μίνωας, τον συσχετίζει με τον Μωυσή της Εξόδου:
- Κάθε εννιά χρόνια ανεβαίνει
στην πιο αψηλή θεοβάδιση βουνοκορφή
της Κρήτης και μιλάει με το θεό. Ομάδι οι δυο τους
στην απάνθρωπη ερημιά της κορυφής
βουλεύονται πώς να κυβερνούν τους λαούς.
Μιλούν κι αντιμιλούν, πίνουν τα παζαρέματα,
φτάνουν σε συμφωνία, καταγράφει σε πήλινες
πλάκες με ιερατικά μυστικά σημάδια τους νόμους
και κατεβαίνει πάλι στους ανθρώπους,
ανανιωμένος ο πατέρας μου, αστροβολώντας,
ξεχειλίζοντας εξουσία,
και τους χαράζει, γύρα από τη μεγάλη αυλή του
Παλατιού μας, απάνω στην πέτρα.
(Ν. Καζαντζάκης, «Κούρος» ό.π. σελ. 306.)*
21. Ό.π., σελ. 308.
22. Ό.π., σελ. 308.
23. Ό.π., σελ. 310.
24. Ό.π., σελ. 322.
25. Ό.π., σελ. 323.
26. Ο Καζαντζάκης δίνει μια εικόνα του «άβγαλτου» ακόμα Θησέα χρησιμοποιώντας στοιχεία από την αρχαία ελληνική μυθολογία, τη Γένεση και τους προσωκρατικούς για τη δημιουργία του ανθρώπου. Όπως οι Σπαρτοί φυτρώνουν από τα δόντια του δράκου που σκότωσε ο Κάδμος έτσι και ο Θησέας «ξεπρόβαλε από τη γη», «γεμάτος λάσπη», δηλαδή, πηλό, από τον οποίο πλάθει ο Θεός τον άνθρωπο. Είναι γνωστή επίσης η θεωρία του Αναξίμανδρου (6ος αι. π.Χ.) για την προέλευση των έμβιων όντων από το νερό και το χώμα όπου επιστρέφουν αυτά μετά τον θάνατο. Τα ίδια περίπου λόγια ακούμε και στην εξόδιο ακολουθία. Για τη σχέση με τη Βίβλο (Έξοδος) βλ. τη μελέτη του Μιχάλη Πασχάλη σ' αυτό το αφιέρωμα «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται ως μυθιστοριογραφική συνέχεια του Αλέξη Ζορμπά».
27. Νίκου Καζαντζάκη, *Κούρος*, ό.π. σελ. 327.
28. Ό.π., σελ. 328.
29. 30. 31. Ό.π., σσ. 328-329.
32. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία και με όσα λέει ο Εταίρος στον διάλογο *Μίνως*, ο Ευριπίδης στις τραγωδίες *Θησέας* και *Ραδάμανθους* εκφράζεται αρνητικά για τον Μίνωα.
33. Αλεξάνδρα Ζερβού, ό.π., σελ. 113.
34. Μέλη της επιτροπής αυτής ήταν εκτός από τον Καζαντζάκη, οι Ιωάννης Κακριδής και Ιωάννης

- Καλιτσουνάκης. Το μεγαλύτερο μέρος του αφηγήματος του Φάνη Κακριδή, που φιλοξενείται εδώ, αναφέρεται στην περιοδεία της επιτροπής σε όλη την Κρήτη από τον Ιούνιο μέχρι τις αρχές Αυγούστου του 1945.
35. Στην περίπτωση αυτή *Ο βίος και η πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* αποδεικνύεται και προφητικό, αφού αποκαθίσταται ως αξία η μινωική πολιτεία και, γενικότερα, η φύση και η παράδοση «ανακουφίζουν» τον άνθρωπο από τα προβλήματα – κυρίως τα υπαρξιακά.
36. Γιώργου Σεφέρη, «Κίχλη», Γ' «Το ναυάγιο της 'Κίχλης'», στίχος 65., *Ποιήματα*, επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1972, σελ. 228.
37. Ό.π., στίχος 71, σελ. 229.
38. Ό.π., στίχοι 66-67, σελ. 228.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

- Ομήρου *Οδύσσεια* (1985) Μετάφραση: Ζήσιμος Σίδερης. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Platon Minos.<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/platon/cousin/minosgrec.htm>: Επίσκεψη: 24. 09. 2017.
- Καζαντζάκης Νίκος (1964) *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Αθήνα: Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης Νίκος (1981) *Ο Καπετάν Μιχάλης*. Αθήνα: Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης Νίκος (1981) *Στα Παλάτια της Κνωσού*. Αθήνα: Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη [Πάτροκλος Σταύρου].
- Καζαντζάκης Νίκος (1982) *Αναφορά στον Γκρέκο*. Αθήνα: Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη.
- Καζαντζάκης Νίκος (1984) *Οι Επιστολές προς Γαλάτεια*. Αθήνα: Δίφρος.
- Καζαντζάκης Νίκος (1998) *Θέατρο: Προμηθέας Πυρφόρος, Προμηθέας Δεσμώτης, Προμηθέας Λυόμενος, Κούρος, Οδυσσέας, Μέλισσα*. Αθήνα: Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη.
- Γιώργος Σεφέρης (1972) *Ποιήματα*. Αθήνα: Ίκαρος.

Δευτερογενείς πηγές

- Frye Northrop (1996) *Η Ανατομία της Κριτικής*. Πρόλογος: Ζαχαρίας Σιαφλέκης, Εισαγωγή, μετάφραση επιμέλεια: Μαριζέτα Γεωργουλέα. Αθήνα: Gutenberg.
- Ζερβού Αλεξάνδρα (2012) «Ο Καζαντζάκης μεταφραστής του Πλάτωνα: το κοσμοειδωλό, ο εκλεκτικισμός του Cousin και η προεξαγγελία της μεταγενέστερης ποιητικής», *Σύγκριση/Comparison*, Αθήνα: 99-118.
- Μητροφάνης Γιάννης. Α. (2001) *Το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά και για νέους κατά την περίοδο 1900-1980*.

- Νικολουδάκη-Σουρή Ελπινίκη (2003) *Της Κρήτης αφηγηματολογικές προσεγγίσεις*. Αρχάνες: Βιβλιοθήκη Δήμου Αρχανών «Γιάννης Δουνδουλάκης».
- Νικολουδάκη-Σουρή Ελπινίκη (2014) «Νίκου Καζαντζάκη Στα Παλάτια της Κνωσού: Ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας στην προοπτική της σύνθεσης των ιστορικών χαρακτήρων». http://keimena.ece.uth.gr/main/t21/06_nikoloudaki-souri.pdf επίσκεψη 24. 09. 2017.
- Νικολουδάκη-Σουρή Ελπινίκη (2010) «Νίκου Καζαντζάκη Στα Παλάτια της Κνωσού: ένα μυθιστόρημα του Μεσοπολέμου στην Παιδική Λογοτεχνία του σήμερα», *Διακείμενα*, τεύχος 12, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σσ. 99-108.
- Πασχάλης Μιχαήλ (2011) «Οι εκδοχές της Κρήτης στον Καζαντζάκη» στο Έρη Σταυροπούλου, Θανάσης Αγάθος (επιμ.) *Νίκος Καζαντζάκης. Παραμορφώσεις, παραλείψεις, μυθοποιήσεις*. Αθήνα: Γκοβόστης.
- Πασχάλης Μιχαήλ (2015) *Νίκος Καζαντζάκης: από τον Όμηρο στον Σαίξπηρ*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Σταματίου Γιώργος Π. (1983) *Ο Καζαντζάκης και οι Αρχαίοι*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα.
- Σπανάκη Μαριάννα (2011) *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κύπρου & Gutenberg.
- Φραγκιαδάκη Μαρία (2009) (επιμ.) *Νίκος Καζαντζάκης. 1883-1957. Ανθολόγιο: στιγμές από τη ζωή του, αποσπάσματα από το έργο του, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου – Ένωση Φιλολόγων Ν. Ηρακλείου, Ηράκλειο.*